

de blănuri sau morile Emilia și Adria), dar și țesătura de străzi pe care toate acestea erau așezate, respectiv utilitățile la care erau conectate. Iluminatul stradal și alimentarea cu apă sunt văzute în perspectivă evolutivă, autorul acordându-le un spațiu generos, plin de date despre etapele lor, diferitele proiecte și entități care le-au făcut să funcționeze. Într-o etapă ulterioară a scrierii volumului, autorul a abordat publicitatea dedicată industriei și comerțului local, reușind în acest sens să adune un volum consistent de reclame apărute în presă, afișe, cataloage, calendare, broșuri și facturi personalizate.

O altă parte a volumului este dedicată infrastructurii de transport. Străzile orașului, dar mai ales podurile, sunt tratate cu atenție, la fel precum căile ferate. Vorbim atât despre căile ferate ce leagă orașul, deja din 1860, de Budapesta, apoi Cluj și alte orașe, cât și despre drumurile de fier din interiorul orașului – rețeaua de linii ferate industriale, respectiv cea de linii de tramvai.

Între „consecințele industrializării”, autorul abordează dezvoltarea comerțului, abordând câteva dintre cele mai importante magazine din centrul urbei. O altă repercusiune a fost îmbunătățirea vieții sociale, creșterea gradului de rafinament a unei părți a populației, respectiv apariția elitei locale. O parte a acestei elite este supusă unei analize aprofundate, preferându-se alegerea unor biografii de industriași și comercianți.

Volumul are la final câte un rezumat în limbile maghiară, germană și engleză, iar în anexe – planuri, fotografii, o listă a denumirilor unor străzi, articole de presă și documente. Bogăția informațiilor din carte presupune, însă, o cunoaștere de suprafață a realităților Oradiei antebelice și interbelice de către cititor, astfel încât să le poată contextualiza mai ușor.

Cristian CULICIU

Timothy Snyder, *Tărâmul morții – Europa între Hitler și Stalin*, Editura Humanitas, București, 2012, 568 p.

Cartea autorului american Timothy Snyder analizează perioada cea mai sângeroasă a istoriei secolului XX, având scopul de a aduce la lumină realitățile horifice ale celor două sisteme totalitare: stalinist și nazist. Titlul are o semnificație importantă, el subliniind un concept pe care autorul îl introduce în discursul său istoric. În prefața sa, el numește spațiul geografic aflat în interes (spațiul est-european cuprinzând Ucraina sovietică, Polonia, Bielorusia, țările baltice și Rusia europeană) drept *tărâmul morții*. Argumentează că acest spațiu, în perioada 1930-1945, a fost locul celor mai mari atrocități și crime de război, atât în timpul războiului propriu-zis, cât și în perioada interbelică. *Tărâmul morții* a fost un loc de înclăstare al NKVD-ului și SS-ului, care a dus la moartea a aproximativ 14 milioane de oameni în perioada 1930-1945.

Din punct de vedere metodologic, Timothy Snyder își structurează lucrarea în 11 capitole, având în același timp introducere și concluzie. Bibliografia sa variază de la surse primare, cum ar fi documentele oficiale eliberate de Wehrmacht sau SS în cazul germanilor, sau ale NKVD-ului când discută acțiunile sovieticilor. Totodată utilizează numeroase lucrări de specialitate, care îl ajută să structureze argumente istorice și științifice adecvate.

Fiecare din capitolele sale din punct de vedere al structurii are o construcție duală. Analizează în paralel atât acțiunile rușilor, cât și cele a germanilor, pentru a vedea diferențele ideologice și politice, dar și asemănările dintre aceste două sisteme. Pentru a da un plus de nuanță și de a sublinia magnitudinea uciderilor în masă, el introduce în discursul său istoric *componenta umană*. Astfel, în prima parte a oricărui capitol, avem analiza pur științifică și istorică, prin care Timothy Snyder își construiește firul argumentativ. În cea de-a doua parte el prezintă jurnalele și însemnările victimelor naziștilor și comuniștilor.

În prefața sa el își expune principalele direcții de cercetare științifică: analiza istoriei militare, politice, economice, sociale, culturale și intelectuale. Autorul de asemenea ne subliniază tot aici cele 3 metode pe care le folosește: afirmarea faptului că niciun eveniment din trecut nu e mai presus de înțelegerea istorică sau de accesul la cercetarea istorică, reflecția asupra posibilității unor opțiuni alternative și acceptarea realității ireductibile a alegerii în treburile omenești, și nu în ultimul rând atenția cronologică sistematică acordată tuturor politicilor staliniste și naziste care au ucis un număr mare de civili și de prizonieri de război, autorul numindu-și lucrarea o geografie umană a victimelor¹. Preia afirmația lui George Kennan pentru a dovedi cum s-a putut întâmpla o astfel de tragedie: „Aici, oamenii hotărăsc ce anume este adevărat și ce e fals”².

În introducerea autorul își începe investigația prin a evidenția rădăcinile celui de-al Doilea Război Mondial în prima conflagrație mondială. Prăbușirea imperiilor multinaționale a dus la probleme sociale care au stat la baza ideologiilor totalitariste. Evidențiază mai ales situația Poloniei și a Cehoslovaciei, care prin crearea lor au acaparat multe minorități etnice. De exemplu, Polonia a devenit stat multinațional în sine. După limbă, doar 2/3 erau polonezi, pe lângă cei 5 milioane de ucrainieni, 3 milioane de evrei, 1 milion de bieloruși și aproximativ 1 milion de germani, majoritatea în partea vestică³. Aceasta a fost una din problemele care au reieșit în urma tratatelor de pace de la Paris din 1919. În total, 10 milioane de germani trăiau în afara granițelor Germaniei, idee ce l-a împins pe Hitler spre război (potrivit conceptului de *Lebensraum*).

Tot aici, Snyder observă modul de preluare și acaparare a puterii atât, în Germania în cazul lui Hitler, cât și modalitățile folosite de Stalin pentru a-și consolida poziția. Astfel că, în cazul Uniunii sovietice, autorul argumentează că unul dintre cele mai folosite arme de control a populației a fost foamea. Realizează o expunere succintă a foametei care a cuprins Ucraina la începutul anilor '30, subliniind că a fost singura foamete artificială, orchestrată de un singur om. Colectivizarea a avut consecințe teribile pentru ucrainieni. Tot așa, introducerea are o perspectivă duală (titlul fiind *Hitler și Stalin*); Hitler a văzut importanța hranei și a reformelor agrare care, dacă îmfăptuite, puteau duce la o schimbare de regim. Autorul argumentează că în cazul Rusiei colectivizarea a avut rol de a consolida comuniștii în spațiul ucrainean, iar în Germania reformele agrare, sau mai bine zis transformarea economică radicală a avut rolul de a crea un nou regim, un nou sistem politic, cel național-socialist (intervalul cronologic fiind 1930-1933).

În capitolul 1 intitulat *Perioadele de foamete în URSS*, autorul își continuă argumentarea utilizării foametei ca metodă de control și teroare. La începutul anilor '30, în Ucraina sovietică Stalin a reușit, prin procesul de colectivizare, să inducă singura foamete artificială, care după Snyder a reușit săucidă aproximativ 3,2 milioane de oameni. Potrivit recensământului din 1937 s-a constatat o înregistrare cu 8 milioane mai puțin. Rata mortalității a ajuns în vara anului 1933 la peste 10 000 de oameni pe zi. Colectivizarea lui Stalin a distrus economia și agricultura ucraineană, astfel încât țăranii erau obligați să-și cedeze produsele comitetului politic, care a exportat majoritatea cerealelor. Snyder aproximează aproape 5 milioane de tone de grâne exportate în URSS. Din cauza cotelor de producție neatinse, Stalin a hotărât să ia de la țăranii și diferența. Această acțiune a condus la o foamete generală în spațiul ucrainean, populația nemaiaivând de unde să-și procure hrană. Moartea era peste tot în Ucraina, iar în disperare oamenii s-au dedus la acte de canibalism. Între anii 1932-1933, 2 505 de oameni au fost condamnați pentru acte de canibalism. Snyder este de părere că numărul canibalilor ar fi fost mult mai mare. Sate întregi au devenit pustii din cauza numărului foarte ridicat de decese. Rafael Lenkin, avocatul internațional care a inventat ulterior termenul de „genocid”, avea să numească situația ucraineană „exemplul clasic de genocid sovietic”⁴.

Următoarele două capitole, *Teroarea de clasă* și *Teroarea națională*, au un caracter complementar, ele focalizându-se mai ales pe perioada 1933-1939. În *Teroarea de clasă*,

¹ Timothy Snyder, *Tărâmul morții – Europa între Hitler și Stalin*, Editura Humanitas, București, 2012, p. 20.

² *Ibidem*, p. 19.

³ *Ibidem*, p. 27.

⁴ *Ibidem*, p. 78.

analiza științifică a autorului are în prim plan așa-numita „operațiune a culacilor” în cazul sovieticilor și, în paralel, în Germania, *Noaptea cuțitelor lungi*. În urma dezastrului agricol de la începutul anilor '30, Stalin a căutat vinovați pentru a ascunde greșelile politice ale sovieticilor. Astfel, a ajuns la concluzia că principalii vinovați au fost culacii (cei care din punct de vedere social proveneau dintr-un mediu „burghez”). Operațiunea culacilor, cum a fost numită, a provocat numeroase victime; în urma ordinului 00447 din 30 iulie 1937, „Despre elementele antisovietice și contrarevoluționare”, NKVD-ul a început o eliminare sistematică în masă a oricărei persoane învinuite sau cel puțin suspectate de ascundere a produselor agricole. Un kilogram de făină putea duce la moartea unui om. Până la sfârșitul anului 1938 au fost executați 386 798 de cetățeni⁵. Trupele NKVD erau trimise de obicei în număr restrâns, fiind responsabile pe o anumită delimitare geografică prestabilită. Între 1937-1938, o echipă de 12 ofițeri NKVD a ucis în zona Leningradului în total 20 761 de oameni⁶.

În tot acest timp, Hitler și-a solidificat propriile puteri prin asasinarea lui Ernst Rohm, șeful SA-ului, în urma operațiunii Kolibri. Vede în independența sporită a mișcării paramilitare, o amenințare la propria autoritate. Mai mult, armata germană avea și ea motive de frică, deoarece SA-ul devenea din ce în ce mai numeros. Rohm dorea să absoarbă în cadrul propriei organizații și armata. Acest lucru a dus la o antipatie generală față de el și apropiații săi. Operațiunea a avut loc între 30 iunie și 2 iulie, Hitler reușind astfel să-și elimine potențialii adversari și în același timp să beneficieze de sprijinul armatei, care s-a bucurat de slăbirea puterii SA-ului. Snyder subliniază că prin aceste acțiuni, atât în cazul germanilor cât și în cazul sovieticilor, frica a fost un factor puternic prin care Hitler și Stalin au reușit să-și consolideze pozițiile. Totuși, autorul punctează faptul că în privința rușilor, victimele au fost mult mai numeroase, operațiunea având o mai mare amploare.

În capitolul 3 (*Teroarea națională*) analiza istorică se structurează mai mult pe politica sovietică. Cuprinde, în mare, perioada 1936-1939. Snyder subliniază importanța Organizației Militare Poloneze. Ea a reprezentat o mișcare în spațiul polonez, care l-a determinat pe Stalin să pună în seama polonezilor din URSS toate problemele și eșecurile politicilor economice sovietice.

Autorul realizează o comparație a celor două terori din punct de vedere politic și social. Tenta națională i-a oferit lui Stalin o masă mult mai mare de oameni, iar aceasta era mult mai vizibilă decât cea de clasă. Pentru a sublinia această diferență, Snyder prezintă purificarea NKVD-ului, care a fost destul de problematică, Felix Dzerjinski fiind și el de origine poloneză, dar era un membru important al NKVD-ului. Premisa a fost că această Organizație Militară Poloneză acționa în continuare, chiar dacă ea a fost dizolvată cu mai mult de un deceniu în urmă. Se presupunea că avea celule „teroriste” care subminau autoritatea sovietică, iar acest lucru era de nepermis. Vsevolod Balâțki (șef al NKVD-ului din Ucraina) și cu Ejov au fost promotorii acestei terori naționale. Balâțki a creat acest spectru al „pericolului polonez” și, ironic, a ajuns o victimă a sa. La 7 iulie 1937 acesta este arestat, deposedat de funcțiile sale și executat în aceeași lună.

În ceea ce privește conducerea sovietică, Snyder este de părere că situația era de-a dreptul confuză. Potrivit cifrelor, 45% din generalii NKVD erau evrei în 1936. Mai mult, politica administrativă a NKVD-ului era, potrivit autorului, una internațională; naționalitatea nu reprezenta un criteriu important din punct de vedere ideologic. Rezultatul a dus la 23 216 arestări în Rusia⁷, 19 931 de arestări în Bielorusia, dintre care 17 772 condamnați la moarte, 55 928 arestați în Ucraina, dintre care 47 327 împușcați, în Estonia 7 998 și în Finlanda 9078⁸. În total, potrivit lui Snyder, 247 157 de oameni au fost omorâți, reprezentând 1,6% din URSS și 36% din Marea Teroare. Ejov a fost și el executat în 1938 și înlocuit cu Lavrenti Beria.

În cea de-a doua parte a capitolului, autorul face o paralelă a politicii rusești cu cea germană. *Noaptea de cristal* a avut în spațiul german aceeași tentă de persecutare națională.

⁵ *Ibidem*, p. 108.

⁶ *Ibidem*, p. 110.

⁷ *Ibidem*, p. 122.

⁸ *Ibidem*, p. 131-132.

Aceasta s-a desfășurat între 9 și 13 noiembrie 1938. Politica antisemită a naziștilor a condus populația civilă (ajutată de către forțele de ordine) la pogromuri brutale împotriva comunităților evreiești, atât din Germania cât și din Austria. Cifrele arată că în jur de 7 000 de case și magazine evreiești au fost sparte sau distruse, iar aproximativ 500 de evrei au fost omorâți. Totodată, 25 000 de evrei au fost duși cu forța în lagăre de concentrare și în jur de 1500 de sinagogi au fost incendiate.

Snyder concluzionează că atât în Germania, cât și în URSS, aceste terori cu tente naționale au fost menite să ofere populației țapi ispășitori pentru propriile politici eșuate.

În capitolul 4, *Europa liniei Molotov Ribbentrop*, autorul analizează în paralel cucerirea Poloniei și ocuparea acesteia de către germani și sovietici în perioada 1939-1941. Expune concret fiecare etapă militară, focalizându-se în special pe crimele de război și distrugerea sistematică a populației evreiești. În acest sens, trupele special Einsatzgruppen și NKVD au fost principalii călăi. În prima parte a capitolului, autorul evaluează numărul victimelor din timpul invadării germane: circa 7 000 de evrei au fost uciși, numărându-se printre cei 75 000 de civili polonezi executați de germani⁹. După trasarea aceste noi granițe, Hitler a început organizarea noului teritoriu prin crearea Guvernământului General, avându-l în frunte pe Hans Frank. Își va menține această poziție pe întreaga durată a războiului, iar la sfârșitul conflagrației va fi judecat și executat în cadrul proceselor de la Nürnberg. Prin acapararea populației poloneze, Reich-ul german s-a confruntat cu o problemă: cea mai mare comunitate de evrei se afla pe teritoriul fostei Polonii. Astfel că, argumentează autorul, misiunea cea mai importantă a Guvernământului era să primească și să „întrețină” evreii trimiși acolo din toată Europa de est. Era doar o etapă a Soluției Finale. Pentru a realiza acest plan, Reinhard Heydrich (pe atunci șeful SS al Einsatzgruppen) ordonă pe 8 februarie 1940 crearea unui ghetou pentru cei 233 000 de evrei din Lodz sub îndrumarea lui Greinz¹⁰. În același an, tot în februarie, Ludwig Fischer, primarul german al Varșoviei, a început construcția celui mai mare ghetou, care a trebuit să susțină aproximativ 300 000 de oameni. AB- Aktion (Planul de pacificare a Poloniei) a dus la condamnarea multor persoane, care în viziunea naziștilor ar fi reprezentat un pericol pentru ocupația germană. Majoritatea victimelor au fost profesori, judecători sau preoți. Cifrele prezentate de istoric ajung undeva la 60 000.

Din punct de vedere al rușilor, principala crimă de război de pe teritoriul polonez, din perioada 1939-1941, a fost masacrul de la Katyn, unde au fost executați prin împușcare aproximativ 20 000 de ofițeri polonezi. Atât rușii cât și germanii au urmărit distrugerea totală a clasei intelectuale, pentru a nu avea parte de rezistență puternică și organizată. Acest lucru nu a funcționat, mișcarea partizană luând cu timpul amploare.

Capitolul următor, intitulat *Economia Apocalipsului*, dezvoltă o analiză minuțioasă a perspectivei economice a Reich-ului și a politicii economice conduse de Hitler în legătură cu invadarea Rusiei. Într-o oarecare măsură, autorul încearcă să explice, prin argumente de natură economică, de ce Hitler s-a hotărât în vara anului 1941 să pună în mișcare planul Barbarossa. Totuși, în interiorul acestui capitol nu sunt prezentate doar evenimentele istorice, ci este oferit cititorului prilejul de a afla cât de departe voia să meargă Hitler în Europa de est și ce rol va juca aceasta pentru poporul german. Ideile utopice naziste purtau în interiorul lor acte de cruzime nemaîntâlnite. Snyder spune că, în viziunea naziștilor, aproximativ 45 de milioane de oameni ar fi trebuit omorâți pentru a duce la îndeplinire crearea unui nou spațiu pentru coloniștii germani.

Ucraina trebuia să devină grânarul Reich-ului, iar Europa de est trebuia să devină așa numita *Grădină a Raiului*. Rusia trebuia, la rândul ei, să devină o simplă colonie: fluviul Volga avea să fie un Mississippi al Germaniei¹¹. Toate aceste idei erau încadrate în așa numitul plan *Generalplan Ost*, un proiect complex destinat să transforme acest spațiu.

În această perspectivă, este introdus Planul Foamei, care trebuia să ducă la bun sfârșit fiecare etapă. Cei doi arhitecți și responsabili au fost Himmler și Göring. Fiecare

⁹ *Ibidem*, p. 150.

¹⁰ *Ibidem*, p. 173.

¹¹ *Ibidem*, p. 190.

dintre cei doi aveau responsabilități diferite: Himmler trebuia să se ocupe cu colonizarea rasială pe termen lung, prin aducerea de coloniști germani în anii ce vor urma după război, iar Göring cu înfometarea și distrugerea pe termen scurt. Foametea va fi utilizată ca armă de exterminare. Snyder subliniază în acest sens asemănările dintre politica dusă de Göring și Kaganovici cu câțiva ani mai devreme. Totuși, rușii nu au urmărit niciodată exterminarea totală a populației, ci pur și simplu supunerea acesteia.

Cele mai bune exemple de utilizare a foamei ca armă sunt orașele Kiev, Harkov și Leningrad. Sute de mii de oameni au murit din cauza lipsei de hrană. Autorul povestește cazul lui Tania Saviceva, o fetiță de 10 ani, care în decursul a 6 luni și-a pierdut întreaga familie în Harkov. Fetița a ținut un jurnal cu însemnări terifiante despre cum, încetul cu încetul, fiecare membru al familiei sale a murit din cauza foametei ce a năpustit întreg orașul¹².

În acest capitol este prezentată și politica germanilor cu privire la prizonierii de război. Mulți soldați sovietici au ajuns prizonieri datorită tacticii de *Blietzkrieg*, armata rusă fiind luată prin surprindere. În acest sens, nașiștii au creat mai multe tipuri de lagăre: dulag (de transit), staglag (pentru soldați și subofițeri) și oflag (pentru ofițeri). În realitate, toate erau la fel și nu ofereau prizonierilor nici măcar minimumul necesar. Astfel, mulți au murit datorită condițiilor proaste.

În Guvernământul General, între 21 octombrie și 30 octombrie 1941 au murit în lagăre aproximativ 45 690 de soldați¹³. Snyder oferă cifre înfiorătoare cu privire la cât de eficiente erau acestea: în staglagul 307 Deblin 80 000 de victime, 319 Chelm 60 000, 366 Siedlce 50 000, iar 325 Zamosc 28 000. În total, pe parcursul războiului, datorită înfometării și a condițiilor, au murit 3,1 milioane de prizonieri¹⁴.

Capitolul 6, *Soluția finală*, descrie politica de exterminare a evreilor, mai ales în țările baltice: Lituania, Letonia și Estonia. Snyder o observă, atât din perspectiva de ansamblu a Soluției Finale, dar se focalizează pe spațiul morții nordic din punct de vedere geografic. Își pornește analiza printr-o scurtă trecere în revistă a ideologiei antisemite și a intențiilor lui Hitler legate de viitorul evreilor din lumea întreagă. Deportarea a fost o primă soluție de rezolvare a problemei. Din cauza cuceririi noilor teritorii, aceasta a devenit destul de inutilă, statul nazist confruntându-se cu un număr foarte ridicat de evrei, pe măsură ce înaintau în Europa. Deoarece în viziunea fasciștilor evreii erau sub-oameni, aceștia ar fi trebuit tratați ca atare. O soluție pe care Hitler ar fi dorit să o pună în practică a fost ca la sfârșitul războiului său toată populația evreiască, de pe întreg globul, să fie mutată în Madagascar și ținută acolo, izolată de restul lumii. Desigur că această metodă a ajuns una cu totul și cu totul imaginară, deoarece situația de pe front nu era cea la care se aștepta. Astfel că din 1941, nașiștii încep să caute noi metode de rezolvare a acestei „probleme”.

În primii ani de război, înainte de deschiderea adevăratelor fabrici ale morții, autorul punctează că majoritatea evreilor din țările est europene au fost lichidați de către populația locală. Prin intermediul propagandei, germanii au reușit de multe ori să împingă oamenii înspre pogromuri sângeroase.

Acesta este cazul Lituaniei, unde diplomatul lituanian Kazys Skirpa s-a folosit de suferințele de război în emisiunile sale radiofonice pentru a îndemna cetățenii spre represalii. La începutul lui iulie 1941, lituanienii au ucis circa 2 500 de evrei în pogromuri¹⁵. Nașiștii au continuat exterminarea, iar după câteva luni, brigade *Einsatzkomando 2*, însărcinată cu spațiul lituanian, a considerat problema evreiască rezolvată. A putut să raporteze uciderea a 133 346 de persoane, dintre care 114 856 erau evrei.

În Letonia, lucrurile au avut aceleași rezultate, dar aici germanii au fost mult mai direcți. *Einsatzgruppe A* s-au ocupat cu pregătirea Comandoului Arajaj, compus doar din letonieni, care au ucis până la sfârșitul anului 1941 cel puțin 69 750 din cei 80 000

¹² *Ibidem*, p. 205.

¹³ *Ibidem*, p. 211.

¹⁴ *Ibidem*, p. 216.

¹⁵ *Ibidem*, p. 223.

de evrei. Cu cât avansau mai înspre nord, comunitățile de evrei erau mai mici, astfel că în Estonia trupele locale (Comando-ul de Autoapărare) au găsit și executat doar 963 de evrei.

Timothy Snyder discută în acest capitol și cazul României în Transnistria. Datorită cooperării statului român cu Reich-ul german, aproximativ 300 000 de evrei și-au pierdut viața¹⁶. Exemplu în acest sens ar fi atentatul de la Odessa, unde o bombă a explodat în cartierul general român. Fiind o mișcare a partizanilor, adevărații responsabili nu au fost prinși. Drept consecință, românii au executat în acea săptămână 5 000 de localnici luați la întâmplare. Totuși, istoricul menționează faptul că politica statului român față de deportarea și executarea populației evreiești s-a schimbat destul de rapid. Deja în 1942 guvernul român a refuzat să mai trimită evrei înspre ghetourile și lagărele de concentrare din Polonia și Germania.

Autorul concluzionează sumbru, prin definiția sa legată de ultima formă a soluției finale: „*Locul de strămutare: în locul de strămutare sunt opt șanțuri. La fiecare lucrează un pluton de zece ofițeri și soldați și trebuie să fie înlocuiți după două ore*”¹⁷.

Capitolul 7, intitulat *Holocaust și război*, analizează războiul din spatele frontului purtat între partizanii și trupele de ocupație germane. Bielorusia a fost locul de încleștare cel mai important. Aici mișcarea de rezistență organiza ambuscade numeroase și unii au încercat să salveze cât mai mulți evrei. Autorul plasează acest capitol aici dintr-un motiv întemeiat. Dacă în cel precedent avem parte de acțiunile germanilor de distrugere sistematică a populațiilor locale în teritoriile ocupate, aici el vine și completează imaginea și contextul istoric cu cealaltă față a războiului, și anume represaliile partizanilor. Din această perspectivă, aceste două capitole sunt, într-o oarecare măsură, complementare.

Printre partizanii care au încercat să salveze și evrei de la exterminare s-a numărat și Herș Smolnar, un evreu-polon care știa limba rusă. A reușit să salveze mai mulți evrei din cel mai mare ghetou din Bielorusia, situat în Minsk, unde au fost adunați aproximativ 71 000 de oameni¹⁸. În astfel de ghetouri germanii ordonau cote zilnice Judenrat-ului (organizația internă care era responsabilă cu evreii) pentru a decima populația spre a face loc altora. Un astfel de ordin s-a dat pe 1 martie 1942, când germanii au cerut ca pe a doua zi 5000 de evrei să fie omorâți. Smolnar și cu alții au încercat să salveze cât mai mulți, iar cota nu a fost atinsă. A doua zi, pe 2 martie, drept represalii germanii au executat pe loc copiii din ghetou și i-au înjunghiat pe cei din orfelinatul evreiesc¹⁹. Snyder punctează că această luptă dintre partizani și forțele de ocupație a fost un ciclu nesfârșit de represalii, venind din ambele părți. Cei care au avut cel mai mult de suferit au fost civilii.

Cele mai faimoase mișcări de rezistență au fost cele ale lui Tuvia Bielski, Israel Lapidus, Solem Zorin sau Oswald Rufeisen. Cei mai cruzi dintre germanii care au fost trimiși în Bielorusia au fost cei din commando-ul special SS Dirbwanger. Aceștia, în frunte cu comandantul lor, au ucis în total în Bielorusia până la sfârșitul războiului 70 000 de oameni²⁰.

La sfârșitul războiului, jumătate din populația țării a fost ucisă sau deportată²¹. Una dintre cele mai profunde expresii care atestă situația în care se afla Bielorusia, pe care Snyder îl introduce în discursul său, se află în cuvintele lui Tuvia Bielski: „*Am mai rămas atât de puțini dintre noi, încât trebuie să salvăm vieți. Să salvezi viața unui evreu este mult mai important decât să omori germani*”²².

Capitolul 8 este unul dintre cele mai terifiante părți ale cărții lui Snyder. Intitulat *Fabricile naziste ale morții*, el reprezintă un raport înspăimântător al victimelor trimise în diferitele centre de lichidare ale naziștilor. Pentru a ilustra acest lucru, autorul se focalizează pe 6 centre principale: Sobibor, Treblinka, Belzec, Chelmno, Majdanek și Auschwitz.

¹⁶ *Ibidem*, p. 253.

¹⁷ *Ibidem*, p. 252.

¹⁸ *Ibidem*, p. 264.

¹⁹ *Ibidem*, p. 271.

²⁰ *Ibidem*, p. 278.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 273.

Toate aceste centre au făcut parte din Soluția Finală, încarnată în așa-numita operațiune Reinhard (numită în memoria lui Heydrich care fusese ucis în Praga de către partizani în 1942). Heydrich a devenit o „victimă” importantă a presupusei conspirații evreiești internaționale, care era răspunzătoare pentru război²³. Această operațiune i-a fost încredințată lui Odila Globocnik, care era comandant superior al SS și al poliției în regiunea Lublin a Guvernământului General²⁴.

Aproximativ 350 000 de evrei au fost trimiși și lichidați la Treblinka. Li s-a spus că vor fi relocați în altă parte, unde vor primi locuințe și locuri de muncă. În circa paisprezece săptămâni, între 4 august și jumătatea lunii noiembrie, cel puțin 310 000 de evrei din regiunea Radom au fost gazați²⁵.

Pentru a nu ridica suspiciuni cu privire la Treblinka, șeful instituției, Irmfried Eberl, a construit o stație de tren obișnuită, echipată cu toate facilitățile necesare, dar care era doar de fațadă. Motivul pentru acest lucru era că numărul de cadavre era prea ridicat, iar muncitorii (majoritatea provenind din Travneki) nu aveau timp să le îngroape. Multe rămăneau pe marginea drumului sau chiar pe marginea șinelor de tren.

În ultima parte a capitolului, Snyder afirma că la Treblinka au fost uciși 700 000, la Belzec 400 000, Sobibor 250 000, Majdanek 360 000, Chelmno 320 000 și Auschwitz 1 100 000. În cadrul operațiunii *Reinhard* și-au pierdut viața aproximativ 1,5 milioane de evrei polonezi.

În capitolul *Rezistența și incinerare*, autorul expune etapele ofensivei sovietice, mai ales operațiunea *Bagratiou*, prin care URSS a reușit să elibereze Bielorusia, în același timp fiind prezentată insurecția varșoviană. Titlul este semnificativ, deoarece soarta insurecției a fost una tragică și a dus la moartea a mii de oameni.

În același timp, Snyder punctează că lagărul de concentrare din Varșovia, deschis pe 19 iulie 1943, a fost unul dintre cele mai cumplite creații ale regimului nazist²⁶. Stadiul deplorabil în care ajunsese capitala poloneză a dus la revoltă și a oferit partizanilor șansa de a lupta direct cu trupele de ocupație.

Drept represalii, germanii au început să incendieze orașul și să deporteze din ce în ce mai mulți oameni. S-a ajuns ca la un moment dat ca aproape jumătate din populația orașului să fie lichidată. Până în ianuarie 1945, aproximativ 85% din orașul Varșovia a fost complet distrus.

Autorul concluzionează situația polonezilor cu o metaforă cutremurătoare, dar potrivită: „*Cenușa din Varșovia încă mai era caldă când a început Războiul Rece*”²⁷.

Capitolul 10, *Purificări etnice*, urmărește traseul Armatei Roșii până la Berlin și numeroasele crime de război pe care le-au înfăptuit rușii pe drum. Titlul se referă la persecuția asupra germanilor care a urmat, văzută ca o răzbunare a populațiilor sovietice pentru toate crimele comise de naziști. Pentru a ajunge la Berlin, Stalin a avut nevoie de soldați. Circa un million de prizonieri din Gulag au fost eliberați înainte de termen, ca să poată lupta pe front²⁸. Ironic este că, după ce războiul s-a încheiat, au fost duși înapoi pentru a-și îndeplini sentințele. Datorită ofensivelor reușite, rușii au reușit să captureze sute de mii de soldați germani. Toți vor fi deportați în Siberia sau în zona Kazahstanului. Autorul estimează că în jur de 600 000 au murit datorită condițiilor. Aici Snyder realizează o comparație între politicile germane și rusești față de prizonierii de război. Ajunge la concluzia că rata mortalității la germani era de cinci ori mai mare decât cea obișnuită în Gulag, în jur de 11,8% față de 57,5% în lagărele naziste. De frica represaliilor sovietice, populația germană din Europa răsăriteană a început să se retragă. În jur de 7 milioane de germani până în anul 1947 au încercat să fugă cât mai înspre vest.

Victoria asupra Reich-ului german i-a oferit lui Stalin multe oportunități de a-și justifica acțiunile de multe ori nemiloase și ilegale. L-a însărcinat pe Andrei Jdanov cu promovarea

²³ *Ibidem*, p. 300.

²⁴ *Ibidem*, p. 291.

²⁵ *Ibidem*, p. 311.

²⁶ *Ibidem*, p. 347.

²⁷ *Ibidem*, p. 355.

²⁸ *Ibidem*, p. 359.

acestei victorii și sublinierea necesității regimului stalinist, care era prețul care trebuia plătit pentru Victoria în ceea ce s-a numit „Marele Război pentru apărarea Patriei”²⁹.

Ultimul capitol al cărții lui Timothy Snyder, *Antisemitismul Stalinist*, urmărește epoca postbelică și politica condusă de Stalin în ultimii săi ani. Această nouă politică, aparentă după război, a dus la un nou val de teroare. Cel mai cunoscut exemplu a fost asasinarea lui Solomon Mihoels, un actor evreu faimos, director al Teatrului Evreiesc de la Moscova. Snyder argumentează, precum alți istorici, că motivul pentru această direcție politică antisemită a fost crearea Israelului după sfârșitul războiului. Dacă până atunci evreii sovietici erau perfect loiali cauzei URSS-ului, odată cu crearea Israelului, Stalin era de părere că aceste comunități ar reprezenta un pericol de subminare a autorității sovietice.

Totuși, antisemitismul lui Stalin a fost unul fluctuant și în niciun caz nu a ajuns la magnitudinea Marii Terori din anii '30. Stalinismul i-a scos pe evreii est europeni din poziția lor istorică de victime ale germanilor și i-a introdus în povestea unei conspirații imperialiste împotriva comunismului³⁰. În viziunea lui, poporul rus era victima cea mai mare a războiului. Afirmatia sa poate fi contestată deoarece cifrele ne spun o cu totul altă poveste.

Nu în ultimul rând, concluziile autorului reiau argumentele principale ale discursului său istoric și oferă posibilitatea cititorului înspre reflexie. Titlul *Umanitatea* este foarte sugestiv, deoarece scopul central al acestei lucrări este de a construi o imagine cât mai veridică și totodată înspăimântătoare legată de atrocitățile comise în spațiul est-european între anii 1930-1945, atât de sovietici cât și de naziști. Snyder încheie printr-o afirmație interesantă: „Cultura noastră contemporană a comemorării consideră de la sine înțeles că aducerea aminte împiedică crima”³¹.

Tiberiu Alexandru CIORBA

²⁹ *Ibidem*, p. 378.

³⁰ *Ibidem*, p. 424.

³¹ *Ibidem*, p. 450.